

УДК 340.11

О.В. СЕРДЮК, канд. філос. наук, доц., Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

«СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПРАВА» ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В ПРАВознавстві

Ключові слова: соціалізація права, трансформація, соціологічний підхід, правознавство

Виникнення та інституалізація соціологічного підходу визнається однією з найважливіших рис розвитку правознавства [1, р.3]. Відповідно, зростає зацікавленість правознавців у визначенні тенденцій розвитку соціологічного підходу, що знаходить прояв в актуалізації цієї проблематики в рамках внутрішнього методологічного дискурсу правознавства і, перш за все, в рамках філософії права.

Вітчизняні автори мають певні здобутки в теоретичному осмисленні рис нової правової реальності та напрямків її впливу на методологію правознавства [2-4]. Однак прояви цих процесів в площині соціології права та загалом соціологічного підходу розглядались фрагментарно та скоріше ілюстративно, ніж аналітично. Тому метою статті є визначення нових тенденцій в правовому житті, що впливають на методологічні трансформації в соціологічних моделях пізнання права.

Вже на стадії виникнення соціологічний підхід в пізнанні права відобразив, перш за все, практичні потреби в нових способах теоретичного осмислення права в контексті нових рис правового життя. Його становлення починалося в рамках більш широкої трансформації теоретико-методологічних основ правознавства, яка досить часто визначається як «соціологічний рух у праві» і зв'язується з кризовими явищами в розвитку правових наук і взагалі правового життя в другій половині XIX століття. Будучи реакці-

єю на неадекватність правового формалізму, «правового традиціоналізму», цей рух характеризувався внутрішньою орієнтацією на соціологію, як основу методологічних змін у правових науках. Ця нова орієнтація визначалася, за свідченням А. Ханта, необхідністю «знайти адекватні правові механізми «артикуляції» нового ідеологічного базису існування суспільного ладу в умовах масової парламентарної демократії, оскільки традиційна методологія правопізнання усе більше виявляла свою невідповідність новим потребам» [5, р.4-5]. Ця невідповідність проявлялась в кількох аспектах.

Формальна справедливість правової системи молодого буржуазного суспільства все більш наполегливо піддавалась сумніву в рамках того, що М. Вебер називав «антиформалістськими тенденціями в правовому розвитку». Нові соціальні класи вимагали урахування специфічних соціальних інтересів при створенні законів, які б більш повно відображали специфічні ситуації та супроводжувались гнучкими правовими процедурами [6, р.882-889]. «Соціологія, - відзначає Ю. Хабермас, - виникає як теорія буржуазного (громадянського) суспільства; саме на її долю випадає завдання пояснити протікання й аналітичні форми прояву капіталістичної модернізації добуржуазних суспільств» [7, р.19-21]. На взаємозалежність соціальних структур та світоглядних засад правознавства і правового мислення загалом вказує і Д. Блек: «правовий формалізм, тобто методологія і практика, засновані на нормативістській інтерпретації права, стає домінуючим при певних соціальних умовах, коли суспільство характеризується соціальною нерівністю і соціальні дистанції між основними групами стають соціальною безоднею». Але він втрачає своє значення в процесі «демократизації і диверсифікації суспільства» [8, р.1095].

На думку Р. Самнера, поява соціологічного підходу в правовій науці мала своєю метою не тільки «протест» проти «державного правового формалізму», але і спростування деяких ідеологічних і теоретичних принци-

пів та постулатів в правовій науці і масовій свідомості (насамперед у професійній свідомості юристів) [9, р.872-873]. Разом із тим, питання про теоретичні джерела «соціологічного руху» в правознавстві вимагає спеціального розгляду, тому що в даному випадку немає підстав для твердження про те, що соціологічний підхід виник як просте «перенесення» у сферу юридичного пізнання методу, вже сформульованого в рамках соціології. Більш обґрунтованим є пояснення цих процесів в контексті адаптації теоретичних інструментів правознавства до потреб соціальної практики, зокрема - до нових рис правового життя.

В європейській науці права процеси «соціологізації» поступово і все більш чітко починають перетворюватися в одну з найважливіших тенденцій її розвитку. Витоки цього процесу знаходимо не лише в теоретичних процесах, але й в реальному розвитку правового життя. В період між двома світовими війнами з'являється теорія «соціалізації права», що мала пояснити нові риси в розвитку права, що виражають ослаблення деяких базових принципів юридичного праворозуміння. За словами Г. Радбруха, за своїми наслідками «еволюція до соціального права» може бути прирівняна до рецепції римського права і виражається в наступному: а) демістифікація юридичної особи, за якою стали розрізняти принаймні два суб'єкти (власника і найманого робітника); б) протегування економічно слабкому; в) захист не тільки сторін правовідносини, але і загальних інтересів усього суспільства; г) «публіцизація» права, тобто зростання ролі публічного права [10, с.118].

З урахуванням цієї загальної тенденції варто аналізувати чинники трансформацій соціології права і загалом соціологічного підходу до права в сучасних умовах, які досить часто пов'язуються з ситуацією постмодерну. Вже не викликає сумнівів, що соціологічний підхід в правопізнанні на початку 21 ст. суттєво відрізняється від ситуації наприкінці 19 ст. як за змістом онтологічних та епісте-

мологічних характеристик, так і за місцем в системі пізнавальних засобів пізнання права. Хоча трансформації в соціологічному підході загалом «узгоджені» із загальними тенденціями соціального пізнання, більш вагомі та реальні імпульси йдуть від практики. Ст. Тулмін відзначав, що новації в науці «можливі там, де наукові і позанаукові інтереси співпадають», і саме у сфері «наукової проблематизації відбувається вторгнення аксіологічного і практичного» [11, с.282]. Сучасна юридична практика наочно демонструє «соціальну» трансформацію права. Можливо вже дійсно настав той час, коли, за словами Ж. Гурвіча, «юрист-практик і кроку не може зробити не перетворюючись в соціолога, не звертаючись до соціологічного підходу (соціології права)» [12, р.91]. Серед багатьох проявів процесів «соціальної трансформації права» найбільш важливими є наступні.

По-перше, все більш відчутно релятивізується принцип формальної рівності, який деякі автори взагалі визнають основою «правової матерії». Наприклад, В.С. Нерсисянц дає наступне визначення права - «нормативна форма вираження свободи на основі принципу формальної рівності людей в суспільних відносинах» [13, с.20]. В сучасних умовах цей принцип коригується принципами «соціального права», що виходить не з юридичної фікції «людини розумної» як універсального суб'єкта права, а враховує існування соціальної природи («соціального статусу») таких суб'єктів, яка визначається існуванням системи соціальної стратифікації (перш за все, з урахуванням таких характеристик як вік, стать, майновий статус, професія, етнічна належність і т.п.). В деяких галузях права (наприклад, в трудовому праві, праві соціального забезпечення) такі принципи є основою правового регулювання. Одним із найбільш помітних результатів такої релятивізації формальної рівності стало поширення принципів гендерного підходу в правовому регулюванні [14]. В сучасному правовому житті відбувається все більш очевидна акцентуалізація індивідуальності, особистості,

що досить часто тлумачиться і як визнання «несправедливості» правової свідомості, яка імпліцитно містить вимогу «застосування до різних людей єдиної міри». Зараз для багатьох очевидно, що принцип формальної рівності не відповідає глибинним підставам європейської культури, де існують в суперечливій єдності не лише сильні установки християнської моралі (на які, зокрема, вказував М. Бердяєв: «проголосивши людину вище ідеї добра християнство здійснило найбільшу революцію»), але і егалітаристські ідеї різної за своїм походженням природи (наприклад в політико-правовій доктрині сучасної соціал-демократії), що відмінні від християнських, але також протилежні формально-раціональному правовому підходу [15]. Ці різні за своїм змістом культурно-історичні фактори використовуються для світоглядного та теоретичного обґрунтування відмінних за формою, але спільних за наслідками процесів звуження сфери правового (юридичного) принципу формальної рівності, його релятивізації.

По-друге, «соціалізується» проблематика прав людини, що проявляється не лише в появі цілого «покоління» соціальних прав, які перетворюються в один з ключових елементів неподільної системи прав людини, але й в усе більш широкому застосуванні соціальних критеріїв у тлумаченні позитивного права в області «класичних» прав людини. Сучасна юриспруденція прав людини стає все більш реалістичною та прагматичною. На це вказував Г.Дж. Берман, зазначаючи, що все частіше піддається сумніву теза, що «корені закону у моральному порядку Всесвіту» [16, с.20]. Принцип розрізнення за соціальним критерієм, який визначає необхідність врахування соціального статусу особи та конкретних соціальних характеристик ситуації, входить до механізмів «позитивної дискримінації», які є органічною частиною процесів імплементації міжнародних стандартів захисту прав людини, забезпечуючи їх гнучкість та чутливість до конкретних ситуацій правового регулювання.

По-третє, відбувається процес «термінологічної соціологізації законодавства», який виражається в широкому використанні в нормативних текстах понять, що вироблені в соціології як теоретичні конструкти або є загальносоціальними, і використовуються в теоретичних схемах пояснення соціальних процесів. Цей процес відображає не лише розширення сфери правового регулювання та її якісні структурні зміни, але й потребу вироблення правових інструментів, що є чутливими саме до соціальних феноменів. Принцип автономності законодавчих термінів, який передбачає їх використання автономно, тобто для цілей певного нормативного акту, створює потенційний ризик невідповідності «соціального» та «правового». Останнім часом в дискусіях про невідповідність соціального та правового все частіше звучить теза про проникнення цього протиріччя до базових процедур правового життя – наприклад, законотворчості, судочинства. Американські дослідники відзначають зростання кількості випадків, коли «суд присяжних приймає рішення всупереч праву (закону). Особливо часто це відбувається в кримінальному судочинстві. В цьому вбачають посилення відмінностей правових стандартів та «суспільних настроїв», яким формальне право дуже часто не відповідає і що створює важливу практичну проблему [17].

По-четверте, відбуваються суперечливі процеси «делегалізації», змістом яких є посилення взаємодії права з іншими нормативними системами, що породжують нові (неюридичні або квазі-юридичні) форми вирішення спорів («неформальна юстиція»), і в цілому – механізми соціального регулювання і контролю, які є «заміщуючими» або додатковими (альтернативними) по відношенню до права. Визнання «мозаїчності» правової реальності має йти далі – до визнання необхідності та неминучості «юридичного плюралізму». Однак, за свідченням А.Ж. Арно, «сучасна теорія держави і права нездатна мислити в термінах юридичного плюралізму, продовжуючи тлумачити право як

«пірамідальну структуру» правових норм, державних за походженням, не помічаючи тих феноменів, що вже давно визначені в рамках соціологічного підходу – «м'яке міжнародне право», «неформальна юстиція», «корпоративні норми», тощо [18, с.250].

По-п'яте, відбувається не лише деформація права але і його персоналізація. Західні дослідники усе наполегливіше заявляють про необхідність «відноситись до ірраціональності (емоцій, почуттів) серйозно». Деперсоналізація, бюрократизація і формалізація правового життя, що відображають загальні процеси раціоналізації суспільства, супроводжуються вже іншими процесами - у правове життя входять інші тенденції, зв'язані з поверненням неформальних компонентів. Серед областей, де це виявляється особливо чітко, називаються сексуальні злочини і домашнє (сімейне) насильство в кримінальній юстиції, практика відшкодування моральної шкоди, проблеми расової дискримінації, правовий захист традицій, релігії й у цілому духовного життя «національних меншин».

Сучасний позитивізм, постійно стикаючись із проблемою двоякого існування права - як нормативних приписів і як певної соціальної реальності, уже не може, як це було в ранніх версіях позитивізму, обходити цю подвійність. Його усе більше характеризує прагнення знайти такий спосіб узгодження цих реальностей, який би зберігав такі базові онтологічні характеристики права, як нормативність, деперсоналізацію, «свободу від цінностей» і т.д. Але поряд із цим відбуваються й принципово інші за змістом процеси проникнення в соціологічний дискурс про право сучасних «некласичних» теорій, що базуються на запереченні об'єктивізму та соціального натуралізму. Аналіз цих явищ є в сучасних умовах перспективним напрямком філософсько-правових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Freeman M. Law and Sociology // Law and Sociology (Current Legal Issues 2005. -

V.8.) –N.Y.: Oxford University Press, 2006. – P.1-16.

2. Тихомиров А.Д. Юридическая компаративистика: философские, и методологические проблемы. -Киев: «Знання», 2006. -334 с.

3. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. –К.: Видавн. Дім «Ін Юре», 2002. –724 с.

4. Оборотов Ю.Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания до понимания права): Монография. -Одесса: Юридическая литература, 2002. -280 с.

5. Hunt A. The Sociological Movement in Law. -London: Macclan, 1978. –340 p.

6. Weber M. Economy and Society. –V.2. – Berkley: UC Press, 1978. –942 p.

7. Habermas J. The Theory of Communicative Actions. -V.2. –Boston. Beacon Press, 1987. –548 p.

8. Black D.J. The Boundaries of Legal Sociology // The Yale Law Journal. –1972. –V.81. – P.1087-1100.

9. Summners R. Pragmatic Instrumentalism in Thentieth Century American Legal Thought: A Synthesis and Critique of Our Dominant general Theory about Law and its Use // Cornell Law Revue. –1981. –V.66. –P.861-948.

10. Туманов В.А. Буржуазная правовая идеология. –М.: Наука, 1971. –381 с.

11. Тулмин Ст. Человеческое понимание. –М.: Прогресс, 1984. –327 с.

12. Gurvitch G. Sociology of Law. -London: Routledge, 1947. –381 p.

13. Нерсисянц В.С. Философия права: Учебник. –М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 647 с.

14. Feminist Legal Theory /Ed. F. Olsen. - London: Routledge, 1995. –253 p.

15. Тарнас Р. История западного мышления. –М.: Крон-пресс, 1995. –448 с.

16. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. –М.: Изд-во МГУ, 1994. –592 с.

17. Commonsense Justice: Jurors Notions of the Law. Ed. by N. Finkel. –Cambridge: Harvard University Press, 1995. –390 p.

18. Arnaud A.-J. From Limited Realism to

Сердюк О.В. «Соціалізація права» як чинник трансформації соціологічного підходу в правознавстві // Форум права. -2007. -№ 2. –С.189-193 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07sovprp.pdf>

Встановлена наявність суттєвих трансформацій соціологічного підходу в сучасному правознавстві під впливом достатньо суперечливих процесів, що характеризують правове життя в епоху постмодерну і визначаються як «соціалізація права»: релятивізується принцип формальної рівності, зростає значення соціальних прав людини, відбувається «термінологічна соціологізація» законодавства, посилюється взаємодія права з іншими системами нормативної регуляції в рамках процесів «делегалізації», відбувається персоналізація та деформалізація суб'єктів права.

Сердюк А.В. «Социализация права» как фактор трансформации социологического подхода в правоведении

Установлено наличие существенных трансформаций социологического подхода в современном правоведении под влиянием достаточно противоречивых процессов, которые характеризуют правовую жизнь в эпоху постмодерна и определяются как «социализация права»: релятивизируется принцип формального равенства, вырастает значение социальных прав человека, происходит «терминологическая социологизация» законодательства, усиливается взаимодействие права с другими системами нормативной регуляции в рамках процессов «делегализации», происходит персонализация и деформализация субъектов права.

Serdyuk A.V. “Socialization of law” as a factor of the transformation of a sociological approach in jurisprudence

Presence of essential transformations of the sociological approach in modern jurisprudence under influence enough inconsistent processes which characterize legal life in epoch of a postmodernist style is established and are defined as «socialization of law»: relativization the principle of a formal equality, grows value of social human rights, there are «terminological sociologization» legislations, interaction of the right with other systems of normative regulation amplifies within the framework of processes «delegalization», there is a personification and deformatization subjects of law.

Форум